

AZ AGRÁRMOZGALMAK ÖSZTÖNÖSSÉGE — A KUBIKOSMOZGALMAK TUDATOSSÁGA

KÍSÉRLET A SZÁJHAGYOMÁNYOZOTT EMLÉKANYAG TÖRTÉNETI FELHASZNÁLÁSÁRA

Az újkori agrár- és ipari munkásmozgalmak történeti irodalma az utóbbi két évtizedben örvedetesen felszaporodott, elsősorban a politikai, másodsorban pedig a gazdasági vonatkozásokat tartva szem előtt. Támpontul sajtóbeli, szóbeli közlések, levéltári és egyéb adatok egyaránt szolgálhattak. A különböző szemléletű és színvonalú feldolgozásokban szemmel láthatólag idegen testként vannak jelen a folklór jellegű adalékok, kivéve talán a mozgalmi dalokat, vagyis történészeink legtöbb esetben nem tudnak mit kezdeni ezekkel a „nem hiteles”, olykor költőileg meg is formált emlékekkel. (E problémával Oltvai Ferenc is találkozott, ld. Vásárhelyi Tanulmányok, I. k.) Pedig *Plehanov, Lenin, Gorkij*, sőt a magyar *Veres Péter* is világosan utalt az efféle adatok értékére: „Az emlékezet... nem egészen megbízható vezető. Összezavarja a vágyakat a valósággal. De ez nem olyan nagy baj, mint a kicsinyes betűmoly hiszi. Mert ha valami mint tény nem igaz, akkor mint vágy-álom igaz. A népi emlékezet akkor is valóság, ha nemcsak tényeket, hanem vágy-álmokat is őriz.” (Falusi krónika 5.) A folklórisztika a történelemtudománynál valamivel bátrabban nyúlt ehhez az emlékekhez, tanulságos megállapításokat téve a történelmi és a népi hősök azonosságáról, olykor különbözőséről, a hősök tipikus, korszakokon áthúzódó és egyedi, konkrét vonásairól; a történelmi események bizonyos idő- és térbeli távlat utáni mondává formálódásáról stb. Adott korszakok néphangulatának felméréséhez azonban ezt a szájhagyományozott emlékekanyagot — akár történeti forrásokból, akár eleven emlékezetből merítve — történészek sem nélkülözhetik, különösen nem a századforduló körüli időkhöz, amikor a népköltészeti alkotásfolyamatban is döntő fordulat következett be. Esztétikailag megformált alkotásokról szólva állapítja meg *Faragó József*: „A népköltészet nem valamilyen idealista »eseménytörténet« okmánytára, hanem a kizsákmányolt milliók történeti sorsának őszinte tükré.” (Felszállott a páva... 7.) Mutandis mutandis vonatkozik mindez a költőietlen, esetleges hagyományanyagra is, amely az adott életkörülmények szorító hatására szakad el a valóságtól, kerül át a vágyak szférájába, anélkül, hogy teljesen hátat fordítana a tényeknek: „Bármennyire is érezzük az egyszerű emberek reményiségének formáló hatását a csaknem mesészerű motívum mögött, mindig megtaláljuk a reális magot”, írják a *Rákóczi-hagyománnyal* kapcsolatban. (*Esze Tamás—Várkonyi Ágnes: A Rákóczi-hagyomány* 124.)

A századforduló körüli agrármozgalmakat kísérő kötetlen formájú folklór-adalékok voltaképpen utolsó fellobbanásai egy több évszázados, mindenkor hatósági üldözésnek kitétt epikus hagyományagnak; egy részük korszerű megfogalmazást kap (köztársasági, választójogi és egyéb törekvések), más részük úgyszólván változatlan formában elevenedik fel (a jó királyba vetett hit, a népevezérek szerepe, tulajdonságaik, földosztás és vagyonközösség, az idegen segítség várása és hasonlók). Ebben az időszakban minél parasztibb egy-egy mozgalom, ill. megmozdulás, annál több folklórelem kíséri, és viszont: minél inkább munkás jellegű, annál tudatosabb ideológiáját tekintve is. E tekintetben *Szántó Kovács* mozgalma közbülső helyet foglal el, a kubikosok harcai pedig átvezetnek már a tudatilag tisztultabb munkásmozgalmakhoz.

A szóbeli visszaemlékezésekben *Szántó Kovács János* nagy erejű, szép, daliás külsejű hősként él máiglan, akit az emlékezetes városi tüntetés idején alig tudtak a rárohanó rendőrök leteperni, és aki fogságból való szabadulása után is elment kubikolni, részt vett a virtuskodásokban, de börtönben legyöngült szervezete a régi megterhelést már nem bírta el, ott lelte halálát. A népi emlékezet alig retusált valamit a valóságban, mégis öntudatlanul évezredek költői sablonok szerint haladt: rabszolgák, parasztok, katonák s általában fizikai munkát végző egyszerű emberek egyik hőstípusa a nagy erejű férfi, mint amilyen volt *Héraklész, Botond, Toldi*, sőt maga *Dózsa* is; az utóbbiról helyi hagyományként jegyezték fel, hogy vállával egymagát elmozdított olyan istállót, melyet hat szekely legény sem tudott feszítővasakkal felemelni; 1514 előtt pedig jeles törökverő volt, egyszer is a hírneves török Alival mérkőzött, a páncélos jobb karját tőből egy csapásra levágta.

A *Szántó* utáni munkásvezérek paraszttömegeik tudatában nemegyszer a történelmi hősökre jellemző vonásokkal voltak felruházva (a királlyal való rokonság stb.), ill. velük együtt jelentek meg igazságot tenni (pl. *Petőfivel, Kossuthal* vagy éppen *Rudolf királyfival*), különösen a népszerű *Várkonyi*, aki többször is tiltako-

zott e különféle feltételezések ellen, de hasztalan! A munkások kevésbé eszményítették ugyan hőseiket, de még a *hódmezővásárhelyi* téglagyár igazgatója is azon kapta munkásait, hogy titkos gyűlésükön négy szál gyertyát égettek vezérük előtt tiszteletből, mivel „ü a szögénység pártfogója”. A vallásos szertartások külsőségei a korai agrármozgalmakat meglehetősen átszínezték: a *Bach*-korszakbeli *Asztalos*-féle mozgalom hívei pl. kalaplevéve imádkoztak *Kossuth* hazatéréséért; az *orosháziak* 1891-ben zászlószentelő ünnepséget tartottak; az 1898-as *szatmárszabolcsi* és főként *beregi* mozgalmakban a parasztok ún. *láncon*, tehát félkörben térdelve, ill. állva esküdtek fel ünnepiesen egymás mindhalálgig való támogatására, és hogy többé úr és szolga ne legyen. (Hasonló volt a *Péró*- és a *Pető*-féle mozgalom eskütétele is a XVIII. században.) Az esküt mindig nagyon komolyan vették, az 1898-as szabolcsi agrármozgalmak erőszakos leverése után sokan csak a hatóságok vagy templomban a pap előtt voltak hajlandók fogadalmuktól elállni, ahogy ők mondták: *visszaesküdni*. Távoliabb, de önmagában is tanulságos párhuzam a *Dózsa*-féle mozgalom hadainak *Pest* alatti eskütétele: a tömegek tétovázásának láttára a vezér két zászlót tüzetett ki, egyik alá a hazatávozókat, másik alá pedig a harcra szállók gyülekeztek; a többség haza akart térni; amikor azonban *Krisztus* képe a zászlórúdról harmadszor is a földre esett, intó jelet látva benne, az ingadozók is a harc mellett döntöttek; ekkor következett az ünnepélyes eskütétel. (Egyébként a *Péró*-féle mozgalom is zászlóra esküdt *Rákóczi* nevével, aki éppen néhány nappal előbb halt meg *Rodostóban*.)

A *Szántó Kovács*-féle mozgalom folklórájából hiányzott tehát az ünnepélyes fel-
esküvés mozzanata, ezenkívül több más, az agrármozgalmakra jellemző motívum is, mint amilyen az égi jelek, természeti csapások mítikus magyarázata, a vallásos ideológia iköntöse, a bukás utáni szektásodás, a jó királyba vetett feltétlen hit és hasonlók. Mindezekből alkalmoszerűen és mozgalmi célok szolgálatába állítva maradt meg egy és más, így pl. a reformátusoknál szokásos bibliaolvasás, amelynek ürügyén zárt ajtókat és ablakok mögött röpiratokat, propagandafüzeteket olvastak, rajtaütés esetén szedték csak elő a szentkönyvet. (Egyébként még arra is volt gondjuk, hogy az ablaktáblák közé vízzel telt kannákat tegyenek hangfogónak.) A szervezkedés és az eszme terjesztése során minden további nélkül felhasználták a hagyományos társas összejöveteli alkalmakat. Már a XVIII. századi összeesküvésről szóló adatok is említik a kocsmát, az istállót, a vásárt; a későbbi, főként a századforduló körüli adatok pedig a keresztelőt, lakodalmat, sőt a halotti tort is illegális alkalmakként. Mindezeket a munkások is kihasználják, de mennyire más célokra! Ugyancsak nagyot változott az *írás* szerepe és jelentősége is. Már a korábbi századok különféle mozgalmait is vigigkíséri a szinte mágikus hatalmúnak vélt *írás* mozgósító ereje: egyszer a király (fejedelem) által kibocsátott, de az urak által a nép előtt eltitkolt kiváltásáért, máskor a bujdosóktól érkezett írásbeli üzenet, ismét máskor esküsöveg vagy éppen a golyótól védő mágikus szöveg formájában. *Szántó Kovács* mozgalomában az *írás* az eszme terjesztésének legfőbb eszköze, az olvasás a felvilágosodás, önképzés hathatós segítője, éppen ezért az egyesület irattainak elkobzása ez esetben is forradalmasító erővel hatott.

Míg a parasztság történelmi hősei szeretett népük érdekében többször öltöttek áruhát (*Mátyás*, *Kossuth*, *Rudolf*), ill. a bujdosók és halhatatlan hősök (*Rákóczi*, *Petőfi*) tértek vissza inkognitóban, a munkások már az illegális egyik formájaként ismerték meg és alkalmazták az áruhás megoldást, ill. vezetőik rejtegetését, bújtatását. Körükben is megmaradt a zászlók, képek, viseleti darabok stb. kultusza, de már mást ábrázoltak, más jelentéssel is bírtak. A szegedi tanyákon *Tömörkény* még *Kossuth* és *Rudolf* gyászkeretes képeit látta egymás mellett, amikor *Vásárhelyen* a munkások lakásában sok helyt a mozgalom nemzetközi vezéreinek, a szabadság istennőjének stb. képe függött a falakon. Az 1891-ben készült *orosházi* zászló felirata már szabadság—egyenlőség—testvériség volt, később általánossá lett minden egyesületben a dalokban is oly sokszor emlegetett vörös zászló, sőt *Szántó Kovács* mozgalomának leverése után a *Dél-Alföldön* a közös bibliaolvasásokra, vagy más, már említett hagyományos összejövetelekre a férfiak vörös ingben, a nők pedig vörös szoknyában, piros hajszalaggal jelentek meg, a legtöbb férfinak még arra is volt gondja, hogy együttérzését más híján legalább egy vörös színű pipával fejezze ki. (Jóval későbbi, főként az ifjúmunkásokra volt jellemző a vörös nyakkendő viselete, valamint a piros szegfűs temetés.) Kezdetől fogva megvolt a különböző jelvények divatja is.

Az 1894-es vásárhelyi megmozdulást a néphangulatra nagyon jellemző hírek előzték meg. Többek között az a hír is elterjedt, hogy *Makó* környékén mintegy 1000 szocialista munkás áll készen, hogy a *Vásárhelyről* és máshonnan csatlakozó tömegekkel feltöltődve a főváros felé tartson, ott átvegye a hatalmat, és kikiáltsa

a köztársaságot. Az elképzelés első részének nem nehéz megadni a történelmi előképeit: *Dózsa Pest* alatt gyülekező seregei, esetleg már *Mátyás* királyá választásának emlékei is hathattak; *Lónyay Menyhért* 1848-ról szóló emlékirataiban is szerepel a *Rákos* mezején gyülekező 100 000 kaszás paraszt híre, akik lengyel forradalmár tisztek vezetésével vonultak volna a késlekedő *pozsonyi* országgyűlés ellen. Vásárhelyi viszonylatban új és korszerű mozzanat viszont a köztársaság kikiáltásának korabeli *vágyképzete*, ámbár már korábban is szerepel a különböző mozgalmak híresztelése között az időponthoz kötött hatalomátvitel, ennek következményeképpen az urak, papok, idegenek elűzése, kikergetése.

Annak ellenére, hogy a mozgalom hivatalos programjában nem szerepelt a földosztás, és maga *Szántó Kovács János* is többször cáfolta, a híresztelések között mégis helyet kapott a parasztságnak ez az évszázados álma és vágya, amely egyébként a *Várkonyi*- és a *Mezőfi*-féle mozgalomnak volt elsődrendű célkitűzése. *Szántóé*k-ról csak annyit tudtak, hogy a földet fel akarják osztani, és ezzel kapcsolatban a telekkönyveket megsemmisíteni. (Ez az utóbbi híresztelés újra és újra felbukkant egészen az első világháborúig.) A *szentesiek* állítólag korszerű formát választottak: határukat egyenlő parcellákra felosztották, és erről térképet is készítettek. (1898 januárjában *Nyírkarász*on a cselédek vonultak ki az úri földekre: hóból formálták az új határjeleket; hazafelé tartva azonban egyenest a csendörök karjaiba futottak.) A *gyálai* kubikosok nem földet, hanem termést szerettek volna osztani; a *csongrádi* hagyományok pedig azt tartják, hogy az egyik illegális esti gyűlésre többen zsákokkal jelentek meg: azonnal részelni akartak az uradalom sertésállományából.

Szántó Kovács mozgalma kirobbanását megelőzve terjedt el annak is a híre, hogy a munkások május 1-re felszedik a síneket, kivágják a távírószlopokat és kikiáltják az igazi egyenlőséget. Ezek mindenestre már modernbb folklórelemek, ill. mozgalmi programpontok. Hasonlóképpen korszerű, szinte utópisztikus szocialista köntösbe öltözött a régi vagyonközösség eszméje is: *Szántó Kovács*ról egyesek azt híresztelték, hogy minden házat le akar romboltatni, egységes lakóház típussal felcserélni, és ennek megfelelően közkönyhákat állított volna fel megszabott heti étrenddel. Ma már nem tudni biztosan, milyen szálakból szövődött össze ez a nem egészen jóindulatú híresztelés, de utólagos keletkezéséhez talán az 1902-es *balmazújvárosi* példa is hozzájárult: egyesek kunyhóikat eladva közös házat építettek, kis földjüket is egyesítették és közösen gazdálkodtak.

Összegezőképpen megállapíthatjuk, hogy a századforduló körüli agrármozgalomban — a korábbi tömegmozgalmakhoz hasonlóan — sok volt a költői, esetleg éppen csodás elem, míg a munkások, főként a kubikosok részvétele kezdettől fogva csökkentette szerepüket, majd ki is szorította, ill. átformálta ezeket. A munkások mozgalmaiban a költészet (mozgalmi dalok, szavaltatok, szindarabok stb.) is szerepet kapott: tudatos szerzői alkotások, eszmeileg is tudatos harci fegyverek segítettek a harcoló tömegeket, tehát nem általában a költészet szerepének csökkenéséről, hanem az ösztönös népköltészet tudatos irodalommal való fokozatos felcseréléséről van szó. Ettől függetlenül a szó művészetének mindkét formája megkülönböztetett figyelmet érdemel, ha a korabeli néphangulatot fel akarjuk mérni. Jelen előadás csak a régi, hagyományos folklórelemek feltárását és korábbi történelmi párhuzamainak megkeresését tűzte ki célul, mivel az irodalmi eredetű, tudatos munkásmozgalmi költészet kutatása valamivel előbbre jutott.

Talán sikerült rávilágítanom arra, hogy egy-egy adott tömegmozgalmat — a benne szereplő tömegek társadalmi összetételének, ill. célkitűzéseinek megfelelően — milyen sokszínű, gazdag és nem is egykönnyen értelmezhető tudati, költői elem kíséri, amelyeket sem figyelmen kívül hagyni, sem pedig lekicsinyelni nem lehet, mert ideig-óráig tömegek hittek bennük, megvalósulásukat szerették volna kiharcolni. Minden vereség és sikertelenség ellenére is egyes tudati, költői elemek évszázadokon át újra és újra felbukkantak, időszerrűvé váltak, mivel hiányzott meg a megvalósítás. Némelykor egyenesen megdöbbentő egyes folklór-elképzelések féltékeny esztendő élettartama, mintegy érzékeltetve a társadalmi kérdések tartós megoldatlanságát, a feudális viszonyok konzerváltságát; máskor viszont a régi motívumok új, korszerű ruhát öltenek, habár belül megmarad a tartalom, a lényeg. Csak a munkásmozgalom kibontakozásával kezdődik meg az a lassan induló, majd felgyorsuló átalakulás, amely a további tömegmozgalmakat meteorrajként kísérő folklórelemek fokozatos elmaradását, leváltását eredményezi.

Valami új kezdődött el, és ennek az újnak a vizsgálata már más tudományzakok bevonásával történhetik.

KATONA IMRE